

Inhoud

Inleiding 9

Nelson: vroege jaren 25

Winnie: vroege jaren 51

Johannesburg 79

Gevangenis – Opsluiting 225

Brandfort – Pollsmoor 279

Sprong in het diepe 345

Tot besluit 499

De Coetsee-collectie 520

Dankwoord 525

Noten 528

Bibliografie 564

Register 575

NELSON: VROEGE JAREN

I

Als de Nelson Mandela van middelbare leeftijd zijn jeugd in één enkel moment had moeten definiëren, één moment dat volgens hem bepalend was voor wat zou komen, dan was het de dood van zijn vader.

Hij was pas een jaar of elf, twaalf, en hij was erbij in de kamer en keek toe.

Dat was echt puur toeval. Want Gadla Henry Mphakanyiswa Mandela was een polygamist die met vier vrouwen was getrouwd, die ieder vele kilometers van elkaar vandaan woonden. Gadla pendelde tussen hen heen en weer, bracht een week door bij de ene vrouw en daarna een week bij een andere. Het geval wilde dat hij op de avond van zijn dood op bezoek was bij Nelsons moeder, zijn derde vrouw, en zodoende stierf hij bij Nelson thuis.

Hij was al lange tijd ziek, waarschijnlijk had hij tuberculose. Die avond lag Gadla op een mat op de grond en hoestte aan één stuk door. Er waren twee vrouwen bij hem: Nelsons moeder en zijn vaders vierde vrouw.

De stervende patriarch vroeg om zijn tabak en zijn pijp, maar Nelsons moeder protesteerde: het leek haar niet goed om een man in zijn toestand te laten roken.

Gadla was het daar helemaal niet mee eens. In de loop van de avond ging hij telkens tegen haar in en herhaalde zijn verzoek steeds weer.

Uiteindelijk gaf ze toe. Ze stopte zijn pijp met verse tabak, stak hem aan en gaf hem aan haar man. Hij lag daar een tijdje te roken, zijn gehoest hield op, tot de pijp uit zijn mond viel en hij dood was.*

In de daaropvolgende dagen stortte Nelsons wereld in. Niet lang na de begrafenis nam zijn moeder hem mee op een voettocht en liepen ze vanuit

* Het is moeilijk om precies vast te stellen wanneer Nelson zich begon te vergissen in zijn leeftijd op het moment dat zijn vader stierf. Toen hij in 1976 in de gevangenis in het geheim zijn autobiografie schreef, herinnerde hij zich nog dat hij destijds twaalf was. In een geautoriseerde biografie – *Nelson Mandela: zijn leven* door Fatima Meer, geactualiseerde vertaling 1995 – is zijn vaders dood drie jaar vervroegd. En in 1992 vertelde hij de ghostwriter van zijn autobiografie, *De lange weg naar de vrijheid*, dat hij negen was toen zijn vader overleed.

Qunu, het dorp waar hij had gewoond sinds hij nog heel jong was, naar het westen. Ze bracht hem naar een plek waar hij nog nooit was geweest en naar een huishouden met mensen die hij nooit eerder had gezien. Hij zou nooit meer onder één dak wonen met zijn moeder tot hij zelf was getrouwd en haar vroeg om in te trekken bij zijn jonge gezin. En hij zou nooit meer in Qunu wonen tot hij er meer dan zestig jaar later een huis bouwde.

In de lange jaren dat hij gevangenzat, dacht hij veel na over die tocht met zijn moeder. Hij herinnerde zich dat hij achteromkeek naar Qunu en zich niet zozeer verdrietig voelde, als wel het gevoel dat hij op drift was geraakt.² Naarmate hij ouder werd, veranderde zijn herinnering aan die dag, was hij brozer en kwetsbaarder. Toen hij eind zestig was, dacht hij dat hij negen was in plaats van de jongen van elf of twaalf die hij toen was.

Hij keek terug op Qunu met bijzonder veel nostalgie, de gezwollen rivier, de groene velden, de bijen die altijd en eeuwig honing maakten die een jongen kon stelen.

Hij werd geboren als Rolihlahla Mandela – de naam Nelson had zijn onderwijzer hem op de eerste schooldag gegeven – op 18 juli 1918 in de Transkei aan de zuidoostelijke kust van Zuid-Afrika. Het is een felgroene wereld. Zover het oog reikte liggen er verspreide terrassen heldergroen grasland, alsof er stukken van de aarde boven op elkaar zijn gelegd in plaats van naast elkaar.

In die tijd woonden de meeste mensen in de Transkei in hutten die waren gemaakt van modder en gras, vrouwen en kinderen droegen okerkleurige doeken in plaats van broeken en rokken. Er waren maar heel weinig mensen die konden lezen of schrijven. Degenen die wel konden schrijven en rekenen waren meestal christenen. Zij droegen kleren in westerse stijl en gingen op zondag naar de kerk. Ze werden *amaqoboka*, mensen die zijn bekeerd, genoemd.

Zij waren een van de vele tekenen van turbulente verandering. In de tijd van Nelsons grootouders was het gebied dat later de Oost-Kaap zou gaan heten het domein van twaalf onafhankelijke Xhosprekende koninkrijken. In de loop van de negentiende eeuw werden ze een voor een door de Britten veroverd. Bij sommige veroveringen werd geen schot gelost, anderen gaven hun soevereiniteit op tijdens een plechtige bijeenkomst. In weer andere gevallen was de verovering echter verschrikkelijk en ging die in grote delen van het platteland gepaard met enorme hongersnood en raakten veel mensen landloos.³

De aristocratieën die ooit heersten over deze koninkrijken werden vernederd, maar niet vernietigd. Zoals bekend bestuurde Engeland zijn zwarte onderdanen niet rechtstreeks via Britse wetten, maar indirect via de onderworpen koninkrijken, waarbij de macht van de zwarte aristocraten werd beknot door witte magistraten die toezicht hielden op hun werk. De relaties die geleidelijk ontstonden tussen deze zwarte aristocraten en hun witte veroveraars waren vaak heel erg ondoorzichtig, een eindeloze herhaling van samenwerking en misleiding, trotse zwarte patriarchen aan de ene kant en trotse witte mensen aan de andere kant.

En dan was er nog de kerk. Nergens in Afrika waren christenen actiever bezig mensen te bekeren dan aan de kust waar Nelson was geboren.⁴ De zendelingen hadden bovendien enorm veel invloed. Zij bestuurden bijvoorbeeld de enige scholen in de Transkei. Aristocraten die wilden dat hun kinderen leerden lezen en schrijven – en dat wilden de meesten, omdat dit de instrumenten van de toekomst waren – gaven hun nageslacht over aan het christelijk geloof. Ook waren de zendingsposten de enige plaatsen die zich bezighielden met westerse geneeskunst en met het moderniseren van landbouwtechnologieën. De geestelijken waren in veel gevallen ook diplomatieke kanalen naar de witte macht thuis en Europese invloed in het buitenland.

Zodoende waren de relaties die zich tussen zwarte aristocraten en de witte clerus ontwikkelden van groot belang. Veel geestelijken woonden een groot deel van hun volwassen leven in de veroverde koninkrijken. In sommige gevallen werden hun banden met de zwarte aristocratieën zeer hecht. Anderen kwamen tot de ontdekking dat de doctrine waarin zij waren geschoold zwaar op de proef werd gesteld toen ze in contact kwamen met de zwarte koninkrijken en keerden als heel andere mannen terug naar huis.⁵

De wereld van Nelsons jeugd veranderde in nog meer opzichten. Toen zijn vader werd geboren, woonden de meeste mannen in dorpen als Qunu hun hele leven in de Transkei. Tegen de tijd dat Nelsons vader overleed, brachten tienduizenden mannen uit de Transkei hun werkende leven bijna dertienhonderd kilometer verderop door, diep onder de grond, in de goudmijnen van de Witwatersrand. Deze trek van mannen van het platteland naar een bedrijfstak die inmiddels een groot deel van het goud van de wereld produceerde, was de snelste en meest ingrijpende verandering die op de verovering volgde. Toen Nelson zelf als jonge man naar Johannesburg vertrok, was zijn eerste stop ook een goudmijn.

Nelson behoorde door zijn geboorte tot de aristocratie van een van de twaalf overwonnen koninkrijken, de Thembu. Zijn vader was zowel lid van een koninklijk huis als, gedurende enkele jaren, een hoge functionaris. In 1916, twee jaar voordat Nelson het levenslicht zag, was Gadla door de witte magistraat en het Thembu-opperhoofd gezamenlijk benoemd tot hoofdman van het dorp Mveso, niet ver van Qunu. Zijn belangrijkste verantwoordelijkheid was het toewijzen van grond.

Maar zeggen dat Nelson een aristocraat was kan leiden tot een ernstig misverstand. De Xhosasprekende aristocratieën waren groot en spreidden zich naar alle kanten uit, en veel mensen in hun gelederen stierven in armoede. Dat iemand een aristocraat was, bood geen garantie op voorspoed of roem.

Toen Nelsons moeder kort na zijn vaders dood met hem naar het westen liep, was zij met hem op weg naar het hart van de Thembu-macht, de Grote Plaats van de regent van de Thembu-troon, Jongintaba Dalindyebo, in het dorp Mqhekezweni. Qunu zelf, de enige plek die Nelson tot dan toe kende, had echter helemaal niets luisterrijks. Nelson, zijn moeder en zijn drie zussen woonden op een lapje grond met drie bijenkorfvormige hutten die waren opgetrokken uit modder, koeienpoep en gras. Er stonden geen meubels in de kamer waar zijn vader was overleden, er lagen alleen matten, en er was zeker geen elektriciteit. Nelsons moeder bewerkte de grond rond de hutten en het gezin at van wat zij teelde: mais, pompoenen, sorghum.

Geen van de kinderen van de eerste twee vrouwen van Nelsons vader ging naar school. Zij leefden en stierven als analfabeet.

Nelsons moeder nam hem na de dood van zijn vader mee naar de Grote Plaats van Jongintaba omdat de regent erin had toegestemd Nelson aan te nemen als zijn beschermeling. Als hij dat niet had gedaan, zou de Nelson Mandela die de wereld later leerde kennen niet hebben bestaan. Hij had dan noch de scholing, noch de invloedrijke netwerken gehad om zich op te werken tot iemand wiens naam blijft voortleven.

Toen hij voor het eerst een glimp opving van de Grote Plaats, op het laatste stuk van de reis met zijn moeder, was hij diep onder de indruk.

‘We kwamen door een dorp,’ zei hij later, ‘met in het midden een huis dat zo groot en elegant was dat het alles overtrof wat ik ooit had gezien, ik kon er alleen maar vol verwondering naar kijken.’ Er waren boomgaarden met perzik- en appelbomen, een groentetuin en bloemperken, en weelde-

rige weiden waarop grote kudde vee en schapen graasden.

Terwijl hij daar stond, met grote ogen van verbazing, naderde een forse auto, en iedereen die bij het huis in de buurt zat stond onmiddellijk op, lichtte zijn hoed en schreeuwde een groet.

Nelson wist nog dat er een kleine, dikke man in een mooi pak uit de auto stapte. 'Ik kon zien dat hij het zelfvertrouwen en de houding had van een man die gewend was om gezag uit te oefenen.'⁶ Het was de regent Jongintaba, Nelsons nieuwe beschermer.

Verscheidene getuigen herinneren zich nog Nelsons verdriet tijdens de eerste maanden in zijn nieuwe thuis. De oudste dochter van de regent beschrijft hem als een verlegen en eenzame jongen, die in zijn eentje rondloopte in de nieuwe kleren die haar vader voor hem had gekocht.⁷ Drie speelkameraadjes van Nelson wisten nog dat Nelson 's nachts vaak zijn slaapmat nat plaste en die stiekem verruilde voor de mat van iemand anders. Dan kreeg een onschuldig kind 's morgens bij het wakker worden de schuld van Nelsons vergrijp.⁸ Op je twaalfde hoor je niet meer in je bed te plassen. Zijn eigen wereld was onveilig en geheimzinnig en zat vol listigheid.

En waarom ook niet? Hij was nog maar een jongetje toen hij werd gescheiden van zijn thuis, zijn dorp en zijn moeder, en zijn vader was nog maar net gestorven. Bovendien waren de mensen en de dingen om hem heen niet alleen onbekend, maar ook ontzagwekkend. Hij was de grond onder zijn voeten kwijt. Jaren later zei hij dat hij zich een weeskind had gevoeld, nadat hij in de Grote Plaats was gaan wonen.⁹

Volgens een getuige kreeg Nelson kort na zijn aankomst kleren die pasten bij zijn nieuwe positie: een frisse kakikleurige korte broek en een kaki overhemd.¹⁰ Toen hij zich voorstelde hoe hij eruitzag in die ongewone kledij, zag hij meer een ornament dan een jongen, 'een opgepoetst bronzen werk'.¹¹

Toen Nelson voor het eerst een glimp opving van de regent, was hij meteen verrukt van de houding van een man die gewend was aan macht. Maar het ging niet alleen om de regent zelf: alle mensen om hem heen in de Grote Plaats hadden iets bovenaards in hun glamour en elegantie. Bijvoorbeeld de zoon en erfgenaam van de regent, Justice Dalindybo, die vier jaar ouder was dan Nelson. Op de dag dat Nelson hem ontmoette droeg hij een heel mooi pak en een voor hem op maat gemaakt hemd, en het lijf onder dat hemd – het moest Nelson wel opvallen – was fit en

sterk. En achter die kleren en dat lijf school nog iets anders, iets wat hij bij gebrek aan woorden niet kon omschrijven, maar dat misschien nog het best 'charisma' kon worden genoemd.¹²

Nelson zou later schrijven: 'Justice werd mijn eerste held na mijn vader [...]. Met zijn lange, knappe en gespierde gestalte was hij een prima atleet [en] een natuurlijke performer die zijn publiek betoverde met zijn gezang en biologeerde met zijn ballroomdansen. Hij had een schare vrouwelijke bewonderaars, maar ook een stel critici dat hem beschouwde als een dandy en een playboy.'¹³

Het is belangrijk om aandacht te schenken aan dit beeld: een idool gezien door de ogen van een verlegen, timide jongen. Zijn hele kindertijd en jeugd schetste Nelson bijzonder overdreven beelden van de mannen die hij bewonderde. Ze waren niet alleen fit, ze waren ook goedgebouwd en lang. Ze waren niet alleen verleidelijk, ze hadden ook duidelijk een sleep bewonderaars. Ze waren niet alleen welbespraakt, hun toespraken waren briljant. Hij was een enthousiaste toeschouwer in een pantheon vol helden.

Jaren later, toen hij zelf degene was met charisma en brede schouders en bewonderaars, zag hij zichzelf als een bedrieger die de idolen in zijn hoofd opriep.

Nelsons herinneringen aan de regent en zijn wereld ademen de geest van een sprookje: de pracht en praal van de Grote Plaats en zijn terreinen, de fysieke kracht van de jonge mannen die daar woonden, de hoogachting die de regent genoot. Zelfs Nelson was besprenkeld met magie: in zijn recente verleden lag het paradijselijke Qunu, voor altijd onveranderd.

Een groot deel van zijn herinneringen lijkt te zijn aangepast om de integriteit van dit tafereel te beschermen, vooral zijn herinneringen aan witte mensen.

Op hogere leeftijd wist hij nog dat hij in een kinderlijke staat van cognitieve dissonantie leefde. Enerzijds hoorde hij de raadgevers van de regent het bittere verhaal vertellen van de overwinning, van Afrikaanse helden die de strijd aangingen met witte mensen en verloren. Anderzijds waren er witte mensen in zijn leven, de magistraten en de hogere politiemensen die in de Grote Plaats op bezoek kwamen. Zij waren schitterende figuren, haast bovenmenselijk groots, maar uiterst vriendelijk. Zij kwamen immers naar de Grote Plaats voor een bijeenkomst met de regent van de hoogste vorst van de Thembu, en zij benaderden hem welwillend.

We hebben reden om de geest van Nelsons herinneringen te wantrouwen, want hij had vrijwel zeker grimmiger ontmoetingen met witte mensen. Wanneer hij en zijn metgezellen in de velden schapen en vee hoedden, kwamen er vaak politiemensen te paard. Ze stegen af en wilden de *knopkiries* zien die de jongens bij zich hadden. Een knopkirie is een stok van compact hout met aan één uiteinde een grote, zware knop. De agenten bevalen de jongens altijd om de grote, ronde knop in hun mond te stoppen, en als dat niet paste, als iemand zijn kaken niet rond de hele bol kon sluiten, werd hij gearresteerd vanwege het bezit van een gevaarlijk wapen.¹

Dit vertelden drie oude mannen die tegelijk met Nelson in de Grote Plaats hadden gewoond. Ze hielden vol dat dit geen opzichzelfstaand incident was. Het was een dagelijks terugkerend ritueel van racistisch geweld, dat voor altijd in hun geheugen was gegrift.

We weten niet of Nelson dit vergeten was of dat hij er eenvoudigweg

voor koos om het niet te vertellen. Hij was gaan geloven dat het politiek gezien vergif was om in het openbaar stil te staan bij bittere herinneringen. Maar uit de brieven die hij vanuit de gevangenis aan intimi schreef, brieven waarin hij hevig verlangde naar het land van zijn jongenstijd, blijkt dat er voor zulke narigheid gewoon geen plaats was in de wereld van zijn herinneringen.

Deze herinneringen aan zijn kindertijd en zijn politiek waren sterk met elkaar verbonden. Hij werd bang voor heftige verandering, bang voor revolutie. Voor hem had de wereld zoals die was veel om te koesteren, en rampspoed wachtte degenen die alles deden om die wereld kapot te maken.

Toen Nelson zestien was, besloot de regent dat hij zich aan twee grote rituelen moest wagen. Het eerste was zijn besnijdenis, wat bij een Xhosa-jongen de overgang naar het man-zijn markeert. De tweede was zijn inschrijving bij een elitaire zendingsschool, het begin van de reis van een zwarte jongen naar een succesvolle carrière.

Het is ondenkbaar dat een Xhosa-jongen in de wereld van de mannen wordt opgenomen mét voorhuid. Bovendien is het ritueel net zo belangrijk als het besnijden: een langdurige procedure die twee maanden in beslag neemt, waarin jongens samen experimenteren en waarover zij niets mogen zeggen.

De procedure is privé en geheim op één moment na: de besnijdenis zelf. Die wordt uitgevoerd in het bijzijn van een grote en uiterst belangstellende menigte.

Voor de ceremonie woonden Nelson, Justice en nog vierentwintig andere jongens die zouden worden besneden samen in twee strohutten aan de oevers van de rivier de Mbashe, op enkele kilometers van de Grote Plaats. Op de ochtend van de ceremonie werden ze naar de rivier gebracht om zich te wassen. Tegen het middaguur stonden ze in een rij op een open plaats waar de toeschouwers zich hadden verzameld: de ouders en verwanten van de jongens, vooraanstaande leden uit de Thembu-aristocratie, de regent zelf.

Ze waren naakt op een deken na en moesten op de grond gaan zitten en hun benen spreiden. Begeleid door dreunende trommels liep een dunne, oude man langs de rij jongens. Hij werkte snel, hij nam de voorhuid van elke jongen tussen zijn vingers, trok hem naar voren en hakte hem er in één enkele beweging af met zijn assegaai, een dunne speer met een harde punt. Na het verwijderen van zijn voorhuid moest een jongen '*Ndiyindoda!*' – Ik ben een man! – schreeuwen.